

17-oji Jono Jablonskio konferencija

KALBOS VARIANTIŠKUMAS

IR

KALBINĖS NUOSTATOS

PRANEŠIMŲ TEZĖS

Konferenciją rengia
Lietuvių kalbos instituto Kalbos kultūros skyrius ir
Vilniaus universiteto Lietuvių kalbos katedra

Vilnius

Lietuvių kalbos institutas, 2009 m. spalio 9 d.

Turinys

Daiva ALIŪKAITĖ, Erika MERKYTĖ <i>Taisyklingumo konceptas ir tarminiai kodai: nuostatų tyrimas</i>	3
Lina BAČIŪNAITĖ-LUŽINIENĖ, Ramunė JUODEIKYTĖ <i>Kaune paslaugas teikiančių įmonių pavadinimai</i>	4
Anda BLŪMANE <i>Sociolinguistic Analysis of the Use of the Address: Correlation Rules in General Education Schools in Latvia</i>	6
Ina DRUVIETE <i>Language attitudes among TV and radio journalists: theories and practices</i>	8
Kinga GEBEN <i>Vilniaus lenkų kalbinė savimonė bei daugiakalbystė</i>	9
Jurgita GIRČIENĖ <i>Žurnalistai apie vartosenos srities ir adresato įtaką kalbėsenai</i>	10
Laima KALĖDIENĖ <i>Sociolinguistiniai lietuvių miestiečių portretai</i>	11
Regina KLIUKIENĖ <i>Miestiečių požiūris į tarmes (sociolinguistinė analizė)</i>	12
Regina KOŽENIAUSKIENĖ <i>Žargoninės leksikos paskirtis viešajame žurnalisto diskurse</i>	13
Linda LAUZE <i>Functions and Spheres of the Use of Latvian Language Varieties. Radio and Television Journalists' Opinion</i>	14
Ala LICHAČIOVA <i>Gimtosios kalbos sąvoka kaip mokslo ir refleksijos objektas</i>	15
Rita MILIŪNAITĖ <i>Interneto komentuotojai apie nepriesagines moterų pavardes</i>	16
Laima NEVINSKAITĖ <i>Grėsmės kalbai ir poreikis kalbą reguliuoti: žurnalistų požiūris</i>	17
Benita SUŠINSKAITĖ <i>Girdinčiųjų ir sutrikusios klausos bendruomenės narių kalbinės nuostatos</i>	18
Giedrius TAMAŠEVIČIUS <i>Kodėl ministrai kartais prabyla jaunimo žargonu?</i>	19
Loreta VAICEKAUSKIENĖ <i>„Kūrėjai“ ir „konstruktoriai“: asmenybės tipo įtaka kalbinėms nuostatoms</i>	20
Rasuolė VLADARSKIENĖ <i>Žurnalistų požiūris į prestižinę kalbą ir kalbos etalonus</i>	21
Resija ZAUERE <i>Language skill study opportunities from the point of view of sociolinguistics</i>	23

Kalbos taisyklingumo konceptas pirmiausia asocijuojamas su bendrine kalba. Tarmės — stichiškos sistemos. Jos liudija nepaliaujamą kalbos raidą, atskleidžia kalbos patirtis ir pan. Ir nepaisant to, kad tarmėse susilydo net kitų kalbų sisteminiai dalykai, pastarieji nedaro tarminio kodo netaisyklingo. Iš to, kas pasakyta, peršasi išvada, kad taisyklingumo kriterijus netaikytinas tarminei raiškai iš principo.

Tačiau, kaip liudija kitų kraštų tyrėjų patirtis, turima omenyje perceptyvines dialektologijos darbai, paprastų kalbos vartotojų ir suvokėjų netrikdo užduotys vertinti tarminius kodus pagal *taisyklingumo / netaisyklingumo* kriterijų. Taigi į tyrimus įtraukus paprastus kalbos bendruomenės narius, atkreipus dėmesį į jų nuostatas, mokslinėje tradicijoje konceptualizuotas taisyklingumo kriterijus, kuris pirmiausia asocijuojamas su sistemingumu, grynumu ir pan., įgyja kitų kokybinių požymių. Paaiškėja, kad *taisyklingumo / netaisyklingumo* vertę lemia keli veiksniai. Varianto taisyklingumo vertė siejama su socialine kultūrine kodo konotacija. Vertinant variantus, veikia ir vadinamasis „kalbinės gimtinės“¹ kompleksas, t. y. linkstama savo regiono savą kodą laikyti taisyklingesniu. Be to, kitų kraštų tyrėjų kalbos percepcijos tyrimai liudija², kad palankiau vertinami į bendrinę kalbą panašesni variantai, jiems skiriami aukštesni taisyklingumo įverčiai.

Taigi kodų percepcijos tyrimai leidžia nusakyti taisyklingumo konceptą ne tik tyrėjo, bet paprasto kalbos vartotojo / suvokėjo / vertintojo požiūriu.

Šiame pranešime svarstomas tarminių kodų taisyklingumo klausimas, remiantis Lietuvoje atliktu tyrimu. Taisyklingumo kriterijus konceptualizuojamas pagal paprastų kalbos bendruomenės narių nuostatas.

Apibendrinamosios išvalgos formuluojamos remiantis 2008 m. spalio ir gruodžio mėn. Kauno bei Šakių rajonuose atlikto tarminio kalbėjimo suvokimo ir vertinimo tyrimu. Tyrimo instrumentas — anketa ir šešių tekstų-stimulų tekstynėlis, sudaryti laikantis perceptyvines dialektologijos teorinių imperatyvų. Penki vertinti ir komentuoti tekstai-stimulai yra tarminio kodo pavyzdžiai, t. y. šiaurės žemaičių telšiškių, pietų aukštaičių, rytų aukštaičių vilniškių, šiaurės žemaičių kretingiškių ir rytų aukštaičių anykštėnų; vienas — bendrinės kalbos.

¹ Angl. *linguistic homeland* (dėl termino žr. Diercks W., 2002, *Mental Maps. Linguistic-Geographic Concepts*. — *Handbook of Perceptual Dialectology*, Volume 2 / ed. by D. Long, D. R. Preston. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 51).

² Galima palyginti R. van Bezooijen tyrimo, atlikto Olandijoje, duomenis. Bendrinė olandų kalba pripažinta gražesne už tyrime vertintus regioninius dialektus (daugiau žr. Van Bezooijen R., 2002, *Aesthetic Evaluation of Dutch*. — *Handbook of Perceptual Dialectology*, Volume 2 / ed. by D. Long, D. R. Preston. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 13—30).

Kaune paslaugas teikiančių įmonių pavadinimai

Lina BAČIŪNAITĖ-LUŽINIENĖ, Ramunė JUODEIKYTĖ

Vilniaus universitetas

Ištyrus 548-ių Kaune paslaugas teikiančių įmonių – kavinių, barų ir restoranų; grožio, madų salonų bei kirpyklų; viešbučių, svečių namų ir motelių, sporto klubų, salių ir baseinų – pavadinimus paaiškėjo, kad dauguma įmonių vardų yra lietuviški. Tiriamųjų įmonių pasirinkimą lokalizacijos atžvilgiu nulėmė tai, kad Kaunas yra antrasis pagal dydį miestas Lietuvoje, kuriame veikiančių įmonių ir jų vardų įvairovė leidžia sudaryti ir atskleisti bendrąsias įmonių pavadinimų darymo ir vartojimo tendencijas. Siekiant, kad duomenys būtų objektyvūs (jie gali kisti dėl naujų įmonių įregistravimo ar jau esamų išregistravimo), nagrinėjami iki 2009 m. kovo 5 d. surinkti įmonių pavadinimai. Visa tiriamoji medžiaga rinkta iš Lietuvos įmonių katalogo, kurio interneto svetainė veikia adresu <http://www.visalietuva.lt/>.

Nors lietuviški vienažodžiai įmonių pavadinimai („Eglė“, „Drobė“, „Iltis“) dažniausiai yra daiktavardiniai, daugiažodžiai („Baltosios burės“, „Didžioji siena“) – daromi iš kaitomomis kalbos dalimis reiškiamų žodžių junginių, tyrimo rezultatai atskleidė, kad linkstama kurti vis daugiau netipiškų, neįprastų įmonių pavadinimų, kurie yra panašūs į svetimus, iš kitų kalbų žodžių kilusius įmonių vardus.

Daugelis lietuviškų įmonių pavadinimų turi nesunkiai nusakomą leksinę reikšmę, tačiau 24 procentus lietuviškų įmonių vardų sudaro blankią reikšmę turintys įmonių pavadinimai (plg. „Aldvilė“ (: Aldas?, Aldona? + Vilius?, Vilija?, Vilmantas?), kuriems priskiriami dirbtiniai įmonių vardai.

Šiek tiek daugiau nei penktadalį Kaune paslaugas teikiančių įmonių vardų sudaro nelietuviški įmonių pavadinimai, kurių skaičius rodo, kad dalis įmonių savininkų yra linkę kurti tokius įmonių vardus, kurie pažeidžia bendrinės lietuvių kalbos normas. Nelietuviški įmonių pavadinimai daromi trimis pagrindiniais būdais: kuriami iš vienos kurios nors užsienio kalbos žodžių („In Tilsit“ (vok. „Tilžėje“), iš kelių skirtingų užsienio (lietuvių ir užsienio) kalbų žodžių („Gan bei city“ (kin. „Gan bei“ – „linkėjimai“, angl. „city“ – „miestas“) arba iš pavienių raidžių ir jų samplaikų („AZ“). Šiandien įmonių vardai yra terpė, palanki kitų kalbų žodžiams plisti.

Kaune paslaugas teikiančių įmonių pavadinimų stilius nėra vientisas – nors kai kuriems įmonių vardams būdingas aiškumas, grynumas, gebėjimas sukelti teigiamas emocijas, dalį įmonių vardų sudaro netikslūs, neaiškūs ar netaisyklingi įmonių pavadinimai, dėl kurių Kaune paslaugas teikiančių įmonių vardai įgyja vis daugiau buitinio stiliaus bruožų.

Apie 20 procentų Kaune paslaugas teikiančių įmonių pavadinimų sudaro netaisyklingi įmonių vardai. Šie rezultatai atskleidžia, kad įmonių pavadinimų darybą ir vartoseną reglamentuojantys dokumentai nėra parengti tinkamai. Dėl to dalis įmonių savininkų kuria

įstatymus pažeidžiančius įmonių vardus, taip didindami bendrą neteiktinų įmonių pavadinimų skaičių. Aiškus, prasmingas, teigiamas emocijas sukeliantis, o svarbiausia – bendrinės lietuvių kalbos normas atitinkantis įmonės pavadinimas padeda įmonei pasiekti geresnių veiklos rezultatų ir garantuoti sėkmingą jos klestėjimą ateityje.

Sociolinguistic Analysis of the Use of the Address: Correlation Rules in General Education Schools in Latvia

Uzrunas lietojuma sociolingvistiskā analīze: korelācijas likumi vispārizglītojošās izglītības iestādēs Latvijā

Anda BLŪMANE

Liepāja University

The address plays a significant role in the communication of every person. Likewise, the communication between students, teachers and the school administration is unimaginable without the use of different forms of the address. Their successful choice influences further communication and mutual understanding. The school as the environment for research is interesting because this is the place where language traditions are merged with innovations.

The research is based on the questionnaire responded to by 718 students, 125 teachers and 48 school principals. Teachers in all regions of Latvia were asked to complete the questionnaire. The majority of the surveyed students (562) live in towns and their age range is 10-14 and 15-19.

In Latvian linguistics course-books the address model is mainly connected with a noun or a word used in the sense of a noun. This differs from the address model used by the greatest part of society in everyday oral communication. The traditional grammar does not deal with the modifications of nicknames, first names or surnames or the pronominal address forms *tu*, *jūs* (thou, you). In grammar books the address system is a limited body of familiar variants. The body of address variants dealt with by sociolinguistics is different. The alternative approach includes the role of social factors in the choice of address forms varying according to the age, sex, status and other factors.

The forms most often used in the school are the nominal and pronominal address forms. Sometimes the form of the verb also points to the choice of the address.

Both the interdependence or the lack of it and symmetry or asymmetry are important criteria for analyzing the address in communication. Symmetry is connected with a horizontal model of the address, whereas asymmetry – with a vertical model.

Criteria defining the choice of the pronouns *jūs* (you) or *tu* (thou) include politeness, respect, friendly relations, power, and solidarity.

Correlation rules in school are realized both on the vertical and the horizontal level. The vertical level becomes apparent in the operation of the principles of power, the horizontal one – in cooperative ties. The vertical dimension realizes itself between a student and a teacher, a student and the principal, a teacher and the principal, the horizontal dimension – between a student and a student, a teacher and a teacher. The address model existing between a student and a teacher for the greatest part is asymmetric. With the student growing up, the use

of mutually symmetric forms grows, too. 19% of the surveyed students address their teachers using their first name or the address form consisting of the word *skolotāj* (teacher) + the first name.

In the relations between teachers, the address form is symmetric. Asymmetric forms exist between younger and older colleagues. Age is a very important criterion defining the choice of the address form.

Mainly asymmetric forms exist between teachers and the principal. These forms indicate hierarchy and social distance.

Language attitudes among TV and radio journalists: theories and practices

TV un radio žurnālistu lingvistiskā attieksme: teorija un prakse

Ina DRUVIETE

University of Latvia, Latvian Language Institute

Language constitutes an essential ingredient in the transmission of national identity elements and their maintenance. The media exert a lot of influence on all viewers or listeners as regards language attitudes and language behavior. Language itself is one of the most effective means by which ideologies, myths and stereotypes – also about different aspects of language – are communicated through the mass media. However, a certain impact on language attitudes can be made by journalists directly trying to manipulate the public opinion or simply being a role model for the audience. Therefore individual language attitudes of media personalities could be considered a serious factor in influencing the society's system of values as well as linguistic practices.

The purpose of the paper is to give a picture of language attitudes among TV and radio journalists regarding both language use in Latvia's society and their own linguistic experience. The opinions about the quality of language, the personal experience of language studies, the methods of self-control were revealed; respondents analysed the language coexistence and maintenance of languages in Latvia as well as the other aspects of language and its use.

Two aspects were analysed in particular: points of view about language competition in Latvia and the choice of vocabulary. The theoretical positions concerning the vocabulary were confronted with the real linguistic behavior of the respective respondent.

The conclusions were based on empirical research of data collected in 2009 within the framework of the Lithuanian State Science and Studies Foundation project "Baltic Sociolinguistics: linguistic awareness and orientation in Lithuania and Latvia". The study was based on individual interviews conducted with a representative sample of 24 radio and television male journalists aged 32 to 48. Respondents were grouped into two groups according the type of the programs (programs for academic audience or youth/popular programs); division between professionally trained journalists and TV and radio hosts was present. All respondents were native speakers of Latvian from both public and commercial electronic mass media broadcasting in the Latvian language.

The principal conclusion is that the theoretical judgments in most of cases correlates with the practical activities of the respondents. No principal differences among the journalists regarding audience type or media market demand were observed. The next step would be to compare language attitudes among radio and TV journalists with the ones in Lithuania in order to draw general conclusions on similarities and differences concerning language policies and linguistic practices in the two Baltic states.

Pranešime nagrinėjama dabartinė lenkų, gyvenančių Lietuvos sostinėje, kalbinė situacija. Pranešimo tikslas – apibūdinti Vilniaus lenkų kalbinę savimonę, analizuojant respondentų atsakymus šiais klausimais: a) gimtosios kalbos pasirinkimas, b) savo kalbinių gebėjimų vertinimas, c) vartojamų kalbų vertinimas. Kartu nagrinėjama jų daugiakalbystė, atskleidžiamas kalbų pasiskirstymas pagal vartojimo sritis viešojoje ir privačiojoje erdvėse.

Sociolingvistinė anketa ir sukaupiti apklausos duomenys yra projekto „Kalbų vartojimas ir tautinė tapatybė Lietuvos miestuose“ („Miestai ir kalbos“) darbo rezultatas (rėmėjas – Lietuvos valstybinis mokslo ir studijų fondas, projekto svetainės puslapis – <http://projektai.vu.lt/miestaiirkalbos/lt/>). Apklausa atliko UAB „TNS Gallup“ apklausėjai ir VU Filologijos fakulteto studentai bei darbuotojai 2008 m. lapkritį–gruodį. Respondentai tyrimui atrinkti naudojant daugiapakopę atsitiktinę atranką. Vilniaus mieste apklausti 902 asmenys: 491 lietuvis (54%), 123 rusai (14%), 162 lenkai (18%) bei 115 kitų tautybių asmenų (13%). Atsakymai į pasirinktus klausimus leis apibendrinti Vilniaus lenkų bendruomenės kalbinę situaciją.

Išvados leidžia spręsti apie daugiakalbystės raidos tendencijas Vilniaus lenkų bendruomenėje, kurioje 80,2% asmenų nurodė lenkų kalbą kaip gimtąją (arba vieną iš gimtųjų), o visi trijų (lietuvių, rusų ir lenkų) kasdien vartojamų kalbų mokėjimą apibrėžė kaip gerą.

Žurnalistai apie vartosenos srities ir adresato įtaką kalbėsenai

Jurgita GIRČIENĖ
Lietuvių kalbos institutas

Pranešimas paremtas šiais metais vykdyto lietuvių ir latvių projekto „Baltų sociolingvistika (*BalSoc*): kalbinė visuomenės savimonė Lietuvoje ir Latvijoje“ medžiaga. Išnagrinėjus 24-ių Lietuvos televizijos ir radijo žurnalistų bei laidų vedėjų interviu klausimus, susijusius su savos kalbinės kompetencijos vertinimu, konkrečiai – vartosenos srities ir adresato įtaka žurnalistų kalbėsenai, nustatyta, kad:

1) visų respondentų kalbėseną veikia bendravimo aplinkybės – vieša vs privatu: a) kalbėdami viešai visi respondentai galvoja apie savo kalbėseną (t. y. ką ir kaip kalba), stengiasi kalbėti taisyklingiau, sklandžiau, estetiškiau; dauguma jų prireikus kaip ekspresijos ir pan. priemonę pasitelkia ir motyvuotą antinormą; b) privačiai kalbama laisviau, šiurkščiau;

2) dauguma respondentų kalbėdami taikosi prie adresato, todėl jų kalbėseną varijuoja ir privačioje, ir viešoje erdvėje; kalbėsenos variantiškumą lemia kalbėtojo komunikaciniai tikslai.

Sociolingvistiniai lietuvių miestiečių portretai

Laima KALĖDIENĖ

Lietuvių kalbos institutas

Pranešimas parengtas remiantis projekto „Kalbų vartojimas ir tautinė tapatybė Lietuvos miestuose“ (vadovė Meilutė Ramonienė) duomenimis (<http://projektai.vu.lt/miestaiirkalbos/>). Čia aptariami kai kurie Vilniuje ir Klaipėdoje vykdytų kiekybinių apklausų rezultatai (klausimyne būta 64 klausimų, 1513 anketų užpildytos kokybiškai).

Vykdamas apklausą buvo atsižvelgiama į šiuos socialinius bei demografinius veiksnius: darbo pobūdį, tautybę, amžių, lytį. Siekta išsiaiškinti kalbų vartojimo įvairiose gyvenimo srityse vertinimus, požiūrį į kalbų mokymąsi ir mokymą, gimtosios kalbos ir tautybės santykį, gimtųjų kalbų skaičių, labiau paplitusių kalbų mokėjimą, požiūrį į tokio mokėjimo reikalingumą darbe ir šeimoje, kalbų ir tarmių prestižą, globalizacijos apraiškas.

Pranešime pateikiami keli tipiškesni sociolingvistiniai XXI a. pradžios Lietuvos gyventojų portretai.

Miestiečių požiūris į tarmes (sociolingvistinė analizė)

Regina KLIUKIENĖ

Vilniaus universitetas

Pranešime aptariami dviejų didžiųjų Lietuvos miestų – Vilniaus ir Klaipėdos – gyventojų anketinės apklausos rezultatai. Analizuojami 722 vilniečių ir 497 klaipėdiečių atsakymai į tokius klausimus, kaip antai: 1) *su kuria vietove save tapatinate?*; 2) *kokiose situacijose vartojate tarmę?* ir pan.

Tyrimo rezultatai aiškiai parodė, kad požiūrį į tarmes lemia demografiniai, socialiniai, psichologiniai veiksniai. Gauti apklausos duomenys patvirtina spėjimą, kad egzistuoja tiesioginė koreliacija tarp respondentų amžiaus, specialybės, išsilavinimo ir požiūrio į tarmes, į tarmių vertingumo skalę.

Žargoninės leksikos paskirtis viešajame žurnalisto diskurse

Regina KOŽENIAUSKIENĖ

Vilniaus universitetas

Pranešime aptariama žargoninė leksika žinomo žurnalisto Rimvydo Valatkos politiniuose komentaruose, mėginama atpažinti tokio neprestižinio žodyno funkcijas viešajame diskurse, parodyti, kiek toks žodynas kertasi su bendrinės lietuvių kalbos vartojimu ir žurnalisto etika.

Šiuolaikinėje politinėje spaudoje aiškiai nyksta viešumo ir privatumo takoskyra. Šnekamajai kalbai būdinga žargonine leksika (kartais itin šiurkščia, vulgaria) politinių komentarų autorius, siekdamas vaizdingumo, retorinio įtaigumo, kuo toliau, tuo labiau laviruoja ant politinio komentaro žanro ribos, bet vis dėlto jos neperžengia.

Žargonine leksika autorius nenusikalsta žurnalisto kalbos etikai, nes geba nuo jos atsiriboti, kalbėdamas lyg ir iš šalies, į savo kalbėjimą referentiniu būdu įterpdamas girdėtus sparnuotus pačių žinomų politikos viršūnių pasakymus (*blin, išdūrė, vsio zakonno...*), tiesa, nevengdamas ir nuo savęs pridėti nesamus bendrinės kalbos žodynuose, bet dažniausiai įrašytus į žargono žodynus žodžius ir pasakymus *otkatinkai, krutas, po blato, mafiozų šešiorka, keturių banda, pareigūnų stogas, 15 tūkstančių žalių, fiti-miti su Zuoku*. Prie „kriminalizuoto“ žodyno žurnalisto diskursuose neretai limpa ir šnekamojo stiliaus žodis: *apmauti, susimauti, užkalti, svaičioti, vapėti, debilas, psichuške, kromelis...*

Žargoninį žurnalisto žodyną papildo ir panašaus pobūdžio frazeologija – *dėti skersą, kabinti makaronus, aplink pirštą apvynioti, špyga taukuota, Viešpatie aukštiełnikas, š... ir tapšnoju*. Gana lengvai autorius geba atnaujinti frazeologizmus: *ne valdininko kiaulės, ne jo ir pupos; dididinti narkotikų dozę – galutinai sėsti ant mokesčių didinimo adatos; papūskite jūs premjerui į uodegą*.

Toks žurnalisto diskursas ne tik padeda patraukti ir sudominti auditoriją, atsirasti asmeniniam intymesniai ryšiui tarp jo ir skaitytojų (apie šią savo žodyno paskirtį interviu yra prisipažinęs pats autorius), bet ir aiškiai parodo, kad aptariamų politikų elgseną ir veiksmus jis vertina kaip amoralius, todėl priartina savo tekstą ir aprašomus personažus prie tam tikroms asmenų grupėms būdingos kalbos.

Functions and Spheres of the Use of Latvian Language Varieties. Radio and Television Journalists' Opinion

Latviešu valodas paveidu funkcijas un lietojuma sfēras: radio un televīzijas žurnālistu viedoklis

Linda LAUZE

Liepāja University

In modern Latvian linguistics there is no uniform approach to the stratification of the Latvian language. If we solve this problem from the point of view of sociolinguistics, colloquial speech is an independent form of language existence outside the framework of the literary language (see Lauze, L. *Ikdienas saziņa: vienkāršs teikums latviešu sarunvalodā* (Everyday Communication: Simple Sentence in Colloquial Speech). Liepāja: LiePA, 2004.). According to C. Ferguson's theory of diglossia the literary language has higher prestige in society than colloquial speech. The present research states that dialects are territorially restricted but slang – socially restricted varieties of the Latvian language.

The study is based on recorded interviews with 24 radio and television journalists as well as program leaders in Latvia. It is part of the results of the project *Baltic Sociolinguistics (BalSoc): linguistic awareness and orientation in Lithuania and Latvia* (project leader Dr. Loreta Vaicekauskiene) submitted to the Lithuanian State Science and Studies Foundation by the Institute of the Lithuanian Language. The present paper deals with radio and television journalists' opinion about the functions and spheres of use of the literary language, colloquial speech, slang and sub-dialects not only in audio-visual media but also in other areas of life.

Gimtosios kalbos sąvoka kaip mokslo ir refleksijos objektas

(Lietuvos rusakalbių apklausų pagrindu)

Ala LICHAIČIOVA

Vilniaus universitetas

Gimtoji kalba – viena svarbiausių sąvokų psicholingvistikoje, sociolingvistikoje, didaktikoje, sociologijoje ir kitose tiesiogiai su žmogumi ir visuomene susijusiose mokslo šakose. Tačiau humanitariniuose moksluose, tarp jų ir kalbotyroje, neegzistuoja *gimtosios kalbos* definicijos, kuri būtų tinkama tiek vienkalbės, tiek dvikalbės (ar daugiakalbės) asmenybės kalbinėms preferencijoms apibūdinti.

Be to, skirtingos tautos pasirenka skirtingus mentalinius pagrindus *gimtosios kalbos* įvardijimui, tai rodo šios sąvokos etnokultūrinį sąlygotumą. Pavyzdžiui: vokiečių, prancūzų, ispanų, serbų, hebrajų, japonų kalbose tai yra ‚motinos kalba‘. Kitų tautų kalbinėje sąmonėje *gimtoji kalba* sujungia supratimus apie giminingumą pagal kraują ir apie gimtąją žemę, gimimo vietą, – tokie yra anglų kalbos pavadinimai *mother tongue* ir *native language*, lietuvių *gimtoji kalba*, lenkų *język ojczysty*, rusų *родной язык*. Viena iš rusų žodžio *родной* reikšmių yra ‚artimas, savas pagal dvasią‘ (*свои по духу*), todėl natūralu, kad ta aksiologinė konotacija perkeliama ir į *gimtosios kalbos* sąvoką. Panašią vertinimo semą galima aptikti ir kai kurių tautų kasdieniauose gimtosios kalbos įvardijimuose: ‚sava kalba‘ – suomių kalboje, ‚mūsų kalba‘ – serbų, kroatų, ‚mano kalba‘ – tiurkų kalbose. Šio tipo pavadinimuose akivaizdžiau nei kituose minėtuose eksplikuojama artumo semantika, tačiau bet kuriuo atveju *gimtoji kalba* visų tautų sąmonėje įeina į aksiologinės priešpriešos ‚savas – svetimas‘ sferą.

Pranešime apibendrinami rusakalbių respondentų atsakymai ir pamąstymai apie jų *gimtąją kalbą*. Vis dažniau šalia vienos *gimtosios kalbos* (ankstyvo, ikimokyklinio gyvenimo etapo) gali atsirasti kita (kitokia negu namų – mokymosi kalba), susieta su intensyvia žmogaus kognicija. Šias kalbas, kurių pagrindu formuojasi žmogaus kognityvinė bazė, respondentai įvardija kaip gražiausias ir tinkamiausias bendrauti – taip pasireiškia emocinis apklausų dalyvių prisirišimas prie jų *gimtujų kalbų*. Tačiau išsamesnė analizė rodo, kad dvikalbių asmenybių *gimtosios kalbos* sudaro sudėtingą nearitmetinę vienybę.

Tokiu būdu besikeičianti geopolitinė ir sociolingvistinė situacija ne tik Lietuvoje, bet ir kitose šalyse turėtų patikslinti *gimtosios kalbos* traktuotę.

Pranešime supažindinama su interneto komentuotojų požiūriu į konkretų kalbos reiškinių – nepriesagines, šeiminio statuso nerodančias lietuviškas moterų pavardes (pvz., *Karlonė, Vaitkevičė*; toliau – NP), kurias nuo 2003 m. oficialiai, Valstybinės lietuvių kalbos komisijos nutarimu, moterims leidžiama pasirinkti vietoj tradicinių priešaginių mergautinių ir ištekėjusių moterų pavardžių (pvz., *Karlonaitė, Vaitkevičienė*).

2009 m. balandžio pabaigoje – gegužės pradžioje rašytinėje ir sakytinėje, taip pat interneto žiniasklaidoje nuvilnijo kaip reta plėčios ir garsios diskusijos dėl NP. Jas sukėlė grupės kultūros ir mokslo veikėjų kreipimasis į Seimą, prašant atšaukti minėtąjį nutarimą. Sekant šias diskusijas, sukaupta 8751 vienuolikos interneto straipsnių komentarai. Sudaryta duomenų bazė, į kurią kol kas sudėti ir apdoroti 942 informatyvūs komentarai, atrinkti iš 2367 komentarų, pasirodžiusių paskelbus vieną šios temos straipsnį naujienų portale www.delfi.lt.

Pranešime pateikiami tyrimo, atlikto išnagrinėjus šį atrinktą interneto komentarų pluoštą, rezultatai. Tyrimo tikslai buvo du: 1) sukurti metodiką, kaip nagrinėti interneto komentuotojų kalbines nuostatas; 2) išsiaiškinti, kaip interneto komentuotojai vertina NP ir kokiais argumentais remia savo nuomonę. Apdorota duomenų dalis jau leidžia daryti tokias išvadas:

1. Kalbinės nuostatos dėl NP: naujosios nepriesaginės moterų pavardės turi bemaž vienodai ir savo šalininkų, ir priešininkų, o nuomonių nevienodumus daugiausia lemia skirtingas žmonių požiūris į tradicijų ir modernumo sankirtas šiuolaikinėje globalizacijos procesus išgyvenančioje visuomenėje.

2. Kalbinių nuostatų argumentacija: pagrindžiant vienokias ar kitokias nuostatas dėl NP, interneto komentuotojose vyrauja ne faktinė (lingvistinė), o emocinė ir pragmatinė argumentacija.

3. Sociolingvistiniai komentuotojų nuomonių veiksniai: tiriamų komentarų autoriams vyras būdingesnis konservatyvus, o moterims – gerokai liberalesnis požiūris į dabartinę lietuviškų moterų pavardžių sistemos kaitą.

4. Kalbos politika dėl NP: paviršutiniškas ir menkai argumentuotas, kartais net prieštaringas informacijos pateikimas visuomenei bei kilusių diskusijų eiga atskleidė rimtas kalbos politikos ir lingvistinio švietimo spragas. Iš dalies tai lėmė ir pačių diskusijų nukrypimus nuo klausimo esmės, ir sumenkino kalbos specialistų autoritetą visuomenės akyse.

Grėsmės kalbai ir poreikis kalbą reguliuoti: žurnalistų požiūris

Laima NEVINSKAITĖ

Lietuvių kalbos institutas

Pranešimas paremtas šiais metais vykdyto lietuvių ir latvių projekto „Baltų sociolingvistika (*BalSoc*): kalbinė visuomenės savimonė Lietuvoje ir Latvijoje“ medžiaga. Pranešime analizuojami Lietuvos televizijos ir radijo žurnalistų bei laidų vedėjų atsakymai į interviu klausimus, susijusius su grėsmėmis lietuvių kalbai ir kalbos reguliavimo poreikiu. Interviu analizė atskleidė labai įvairius požiūrius į grėsmes lietuvių kalbai ir galimus grėsmės šaltinius – nuo nuomonės, kad kalbai grėsmių nėra, iki manymo, kad ji gali pavirsti kelių kalbų mišiniu. Pranešime taip pat nagrinėjama, kaip požiūris į kalbą kylančias grėsmes siejasi su nuomone apie kalbos reguliavimo poreikį: ar respondentai, išvelgiantys grėsmių kalbai, pritaria jos priežiūrai, ir atvirkščiai; kokia tai turėtų būti priežiūra ir kaip vykdoma?

Girdinčiųjų ir sutrikusios klausos bendruomenės narių kalbinės nuostatos

Benita SUŠINSKAITĖ

Vilniaus universitetas

Pranešime pristatoma atlikto sociolingvistinio tyrimo medžiaga. Tyrimu siekta išsiaiškinti girdinčiųjų ir sutrikusios klausos bendruomenės narių kalbines nuostatas. Pranešime aptariama, kaip girdintieji ir sutrikusios klausos respondentai konceptualizuoja kalbą, kas jiems yra kalbėjimo autoritetas, kaip vertina rašytinį ir sakytinį diskursą bei savo lingvistinę kompetenciją. Pažymima, kad sutrikusios klausos bendruomenės narių kalbinė tapatybė yra nevienalytė, nes, viena vertus, jie yra lietuvių gestų kalbos atstovai, kita vertus, lietuvių kalbos atstovai. Tyrimo rezultatai parodė, kad sutrikusios klausos bendruomenės narių kalbinis sąmoningumas ir kalbinės nuostatos iš esmės skiriasi nuo girdinčių respondentų, ir tai susiję su skirtinga kalbine aplinka ir skirtinga kalbine patirtimi.

Kodėl ministrai kartais prabyla jaunimo žargonu?

Giedrius TAMASĖVIČIUS

Lietuvių kalbos institutas

Pastaraisiais metais Lietuvoje vis dažniau kalbama apie kalbinę viešosios erdvės degradaciją, paprastai turint omenyje politikų ir žurnalistų kalbą. Žiniasklaida tarsi patvirtina tokius teiginius, gaudydama kiekvieną ekspresyvesnę politikų pavartotą posakį ar šnekamosios kalbos žodį ir dėdama juos į antraštes, pirmuosius leidinių puslapius. Politikos apžvalgininkai taip pat nevengia tokia leksika patraukti skaitytojų ar klausytojų dėmesį. Jaunimo žargono žodžius kaip stilistinę priemonę ima vartoti net ir aukšti valstybės pareigūnai. Pranešime siekiama susieti šiuos polinkius su procesais, vykstančiais kitose Europos kalbinėse bendruomenėse (*žargonizacija, konversacionalizacija*), pažvelgti, kiek visuomenėje vykstantys pokyčiai veikia kalbos raidą.

„Kūrėjai“ ir „konstruktoriai“: asmenybės tipo įtaka kalbinėms nuostatoms

Loreta VAICEKAUSKIENĖ

Lietuvių kalbos institutas

Pranešimas parengtas pagal šiais metais vykdyto lietuvių ir latvių projekto „Baltų sociolingvistika (*BalSoc*): kalbinė visuomenės savimonė Lietuvoje ir Latvijoje“ medžiagą – 24-is interviu apie viešąją kalbą, kalbos kokybę ir kalbos politiką su Lietuvos televizijos ir radijo žurnalistais. Skirtingi respondentų atsakymai į tai, kokia, jų manymu, yra „gera kalba“, kas jiems yra kalbos etalonas, jų pačių kalbinės elgsenos (konvergencijos, registro kaitos) vertinimas, respondentų požiūris į viešosios kalbos variantus ir variantiškumą apskritai bei nuostatos lietuvių kalbos politikos atžvilgiu leidžia skirti du priešingus asmenybės tipus. Matyti, kad polinkis į vieną ar kitą tipą veikia žurnalisto, kaip viešojo kalbėtojo, nuostatas ir – labai tikėtina – jo kalbą darbe. Vieno iš respondentų žodžiais, tokie kalbėtojai galėtų būti vadinami „kūrėjais“ ir „konstruktoriais“.

Projekto „Baltų sociolingvistika (*BalSoc*): kalbinė visuomenės savimonė Lietuvoje ir Latvijoje“ tikslas – atlikti lyginamąjį lietuvių ir latvių kalbos vartotojų kalbinių nuostatų tyrimą. Apklausta tikslinė respondentų grupė – 32–42 metų žurnalistai vyrai, kaip tipiški žurnalistų atstovai.

Viena iš anketoje pateiktų klausimų grupių buvo siekiama išsiaiškinti žurnalistų požiūrį į prestižinę kalbą ir kalbos etalonus. Terminas *prestižinė* (arba *elitinė*) *kalba* paprastai vartojamas kalbininkų kaip savaime suprantamas, o ar jis žinomas visuomenei, neaišku.

Respondentų buvo paprašyta apibūdinti sąvoką *prestižinė kalba*; pateikta pagrindinių normos variantų pavyzdžių ir pasiteirauta, ar juos laiko prestižiniais; taip pat klausta, ar taisyklingą tartį laiko prestižine; domėtasi, kokiose srityse, jų nuomone, turėtų būti vartojama pavyzdinė bendrinė kalba; kokių kalbos sričių ar kalbėtojų kalbą kiti žmonės stengiasi kopijuoti, nes ji yra tarsi etalonas.

Apibendrinant respondentų atsakymus reikia pažymėti, kad atsakymų būta įvairių, kadangi interviu buvo kokybinis, todėl statistiniai duomenys nėra tokie svarbūs, tačiau iš atsakymų aiškiai ryškėja tam tikrų kalbinių nuostatų grupės.

Dalis respondentų nežino, ką reiškia terminas *prestižinė kalba*; kiti samprotauja, kad tai aukštuomenės, Anglijos karalienės kalba, Lietuvoje nėra aukštuomenės, todėl nėra ir prestižinės kalbos; o treči mano, kad tai absoliučiai taisyklinga kalba.

Pateikus prestižinės kalbos pavyzdžių paaiškėjo, kad vieni respondentai tokius variantus laiko prestižiniais, kiti minėtus variantus apibūdino kaip dirbtinius, keistus ir neprestižinius, o treči mano, kad tai ne prestižinė, o paprasta bendrinė kalba. Panaši respondentų nuomonė ir apie nepriekaištingai taisyklingą tartį: vieni ją laiko prestižine, kiti – ne, o treči mano, kad tai tiesiog bendrinės kalbos tartis.

Kaip pavyzdinės bendrinės kalbos vartojimo sritis vieni respondentai nurodė ir viešąją ir privačiąją erdvę, kiti tik viešąją vartoseną, o treči apskritai mano, kad tokia kalba kalbėti ir rašyti turi tik profesionalai, t. y. kalbininkai.

Netikėti buvo respondentų atsakymai apie kalbos etalonus. Vieni respondentai iš viso nemano, kad kalbą galima kopijuoti – tai individualus dalykas. Kiti nurodo, kad žmonės mėgdžioja blogus pavyzdžius. Buvo išvardyta ir kalbėtojų, kurių kalbą galima laikyti pavyzdine, kuri galėtų būti kaip kalbos etalonas: tai kai kurie žurnalistai, politikai, aktoriai, kalbininkai (laidų vedėjai).

Atliekant tyrimą respondentai buvo suskirstyti į žurnalistus ir laidų vedėjus pagal išsilavinimą: ar kalbos mokėsi specialiai (kaip profesionalūs žurnalistai ar aktoriai), ar laidų vedėjai, kurie neturi kalbinio parengimo. Šis skirstymas turėjo šiek tiek įtakos atsakymams, tie, kurie kalbos mokėsi specialiai, laisviau samprotavo apie kalbos dalykus, geriau vertino prestižinius variantus, tačiau apskritai daugiausia įtakos atsakymams turėjo ne kalbinis pasirengimas, o respondento individualybė.

Language skill study opportunities from the point of view of sociolinguistics

Valodas prasmju izpētes iespējas sociolingvistikā

Resija ZAUERE

Liepāja University

Language situation in Latvia is determined and impacted by different factors – ethnic composition of population, historical conditions, culture development, specifics of regional economics, and also migration processes. Specifics of the situation are determined also by geopolitical, demographical, economic and political factors.

In Latvia state language skills are determined by levels – both for minority students and people taking state language skills exam in order to acquire certificate confirming their language skills to be professionally applicable.

According to the State language law and Education law as of year 2001 the right to organize and supervise the state language certification has been granted to Ministry of Education and Science, Centre for Curriculum Development and Examinations.

State language skill exam is ruled by regulations No. 296 issued by the Cabinet, methodic guidelines adopted by the Ministry of Education and Science on April 17, 2001 for the state language skill examination commissions.

During the state language skill examination examinees shall display their speaking, reading and writing skills; additionally school students shall display their listening skills as well.

From the point of view of sociolinguistics important part of language skill study is self-appraisal – as it is required for example in “language passport”. Both in “language passport” and questionnaires language learners shall evaluate their own language skills. In passport it is performed by using tables and criteria based on Common European Framework of Reference for Languages.

Conduct of self-appraisal significantly impacts both language learners and teachers. Conduct of self-appraisal fosters discussion, allows better understanding of the issues. Some language learners highly think of self-control. It is also a problematic situation since one may always ask a question “How it is possible to control one’s self? Is self-appraisal trustworthy? Is my knowledge satisfactory?”

Self-appraisal also is displayed in the questionnaires developed by sociolinguists in order to determine language skills of the respondents.

Data collected by the means of questionnaires provides us with merely quantitative description of the issue in question. In order for the study to reveal the core of this issue, interviews and in-depth interviews are used.